

П. 595170

Rekl. 48/38
poz. 10417/38

WACŁAW ZAŁKYN

PRÓBY ORGANIZACJI KOŚCIOŁA W POŁUD.- NIOWO-WSCHODNIEJ EUROPIE DO VIII WIEKU

LWÓW 1938

WACŁAW ŻAKYŃ
PROBY ORGANIZACJI KOŚCIOŁA W POŁUD-
NIOWO-WSCHODNIEJ EUROPIE DO VIII WIEKU

ODBITKA ZE SPRAWOZDAŃ T-WA NAUKOWEGO WE LWOWIE
ROK XVIII zes. 1

II-595170

LWOW

Niniejszy referat stanowi streszczenie pierwszego rozdziału syntetycznego zarysu dziejów ustroju Kościoła wschodnio-słowiańskiego.

Panująca opinia w nauce historycznej do niedawnego czasu nie dopatrywała się bliższej i bezpośredniej łączności między dziejami starożytnych narodów wschodniej Europy a dziejami narodów wschodnio-słowiańskich. Zdaniem S. Sołowiewa, Kluczewskiego i i., kultura wsch.-słowiańska wzrosła na dziewiczym gruncie. Historię chrześcijaństwa i organizacji kościelnej do niedawna rozpoczynali historycy od X lub IX wieku, nie widząc żadnej łączności między próbami organizacji kościelnej w państwie Bosporańskim, Gockim itd. a Kościołem staro-ruskim. Jednak nowsza nauka historyczna (Rostovcev, Vasil'ev, Vernadskij, Odinec i i.), rozporządzając większym materiałem archeologicznym i w ogóle źródłowym, wykazała istnienie stałej, nierozzerwalnej tradycji kulturalnej w pld.-wsch. Europie od VIII-VII w. przed N. Chr. do czasów państwa kijowskiego włącznie. Równocześnie badania antropologiczne wyjaśniły, że obecna ludność pld.-wsch. Europy (wśród której dominuje typ dynarski) powstała niewątpliwie przez zmieszanie się dawnych Słowian, którzy należeli do typu nordycznego (Niederle, Czekanowski) z dawniejszymi tubylcami tych krajów (typu dynarskiego i armenoidalnego). Te wnioski antropologii, które musimy przyjmować z pewną ostrożnością, podkreślają jeszcze bardziej łączność dziejową Rusi kijowskiej z narodami starożytnej pld.-wsch. Europy. W związku z tym wynika kwestia, czy nie należy też dziejów chrześcijaństwa i organizacji kościelnej na Rusi kijowskiej rozpatrywać, jako dalszy etap rozwoju chrześcijaństwa w pld.-wsch. Europie, zapoczątkowanego w pierwszych wiekach po N. Chr.

Nowsi historycy chrześcijaństwa w państwie kijowskim (zwłaszcza Nikol'skij) stwierdzają kategorycznie, że chrystianizacja pld. Rusi za czasów Włodzimierza W. była ostatnim

momentem w długim procesie stopniowego rozprzestrzenienia się chrześcijaństwa w pld.-wsch. Europie. Jeszcze przed tym Gołubinskij wskazywał na prawdopodobne istnienie wpływów chrześcijańskich wśród Polan w czasach bardzo oddalonych. W świetle nowszych badań nad dziejami kultury pld.-wsch.-europejskiej w starożytności i wczesnym średniowieczu staje się prawie pewnym istnienie bezpośredniej łączności między starożytnymi ośrodkami chrześcijaństwa w pld.-wsch. Europie a diecezją tmutorokańską i metropolią kijowską. Szczególnie ważne znaczenie pod tym względem miała historia organizacji kościelnej na terytorium państwa Bosporańskiego, na którym później istniało księstwo tmutorokańsko-ruskie.

Starożytne legendy odnoszą początki chrześcijaństwa w pld.-wsch. Europie do czasów apostoelskich, przypisując zapoczątkowanie ewangelizacji tego kraju apostołowi Andrzejowi. Za prawdopodobieństwem misji apost. Andrzeja w pld.-wsch. Europie (w państwie Bosporańskim) przemawia istnienie ożywionych stosunków handlowych ze światem hellenistycznym, silnych kulturalnych wpływów hellenistycznych i znacznej ilości Żydów i prozelitów żydowskich w państwie Bosporańskim. Druga legenda przypisuje początki głoszenia chrześcijaństwa w pld.-wsch. Europie św. Klemensowi, papieżowi rzymskiemu, zesłanemu, wedle tejże legendy, do Chersonesu. Legenda ta jest jednak bardzo późna. Prócz tego niektórzy historycy wskazują na nieprawdopodobieństwo wiadomości o zesłaniu św. Klemensa przez Rzym do Chersonesu, gdyż Chersones wówczas był, ich zdaniem, prawie niezależnym. Jednak, niezależnie od tych legend, należy uważać zapoczątkowanie misji w pld.-wsch. Europie w czasach najdawniejszych prawie za pewne, ze względu na istnienie w niej licznych kolonij grecko-rzymskich, ośrodków kultury hellenistycznej i skupień Żydów i prozelitów żydowskich, bardzo ożywione stosunki handlowe i kulturalne ze światem hellenistycznym i istnienie wpływów monoteistycznych (głównie w państwie Bosporańskim). Z kolonij grecko-rzymskich na półn. wybrzeżu M. Czarnego i państwa Bosporańskiego chrześcijaństwo przenikało w głąb stepów ukraińskich, o czym należy wnioskować ze słów Tertuliana (Lib. adv. Jud., Migne, t. II, s. 611).

W pierwszej połowie III w. zaszły wielkie wydarzenia

w dziejach pld.-wsch. Europy. Około 200 r. pojawili się w pld.-wsch. Europie Goci, a w r. 236 dotarli oni do M. Czarnego i opanowali Olbię, najważniejszy obok Bosporu ośrodek kultury hellenistycznej w pld.-wsch. Europie. Goci utworzyli w pld.-wsch. Europie obszerne państwo i sprzyjali rozwojowi tzw. „gockiej” kultury. Kultura ta nie była całkiem nowym, oryginalnym wytworem Gotów: Goci „zastali tam (w pld.-wsch. Europie) bujne wytwory kulturowe, tworzone i przekazane przez szereg ludów; Goci w znacznej mierze wchłonęli i przetworzyli te nowe dla nich wartości i zdołali się wkomponować w sposoby życia i bycia tam powszechnie panujące” (W. Antoniewicz). Tworząc na zajętych przez siebie obszarach cienką warstwę zwierzchnią, Goci wchłaniali nowe podniety i wartości techniki, sztuki i idei religijnych innych ludów, z którymi stykali się, przerabiali je we właściwy „gocki” zespół, którym też obdzielali ludy opanowane przez siebie. Od 214 r. zaczęły się najazdy gockie na Bałkany i Małą Azję. Źródła notują 22 wyprawy Gotów na te ziemie w 214—302 l. W pld.-wsch. Europie, zwłaszcza na wybrzeżu Morza Czarnego, a tym bardziej na Bałkanach i Małej Azji, Goci spotkali się z chrześcijaństwem. Z początku ruch Gotów, a zwłaszcza zrujnowanie przez nich niektórych ośrodków kultury hellenistycznej, zaszkodziły chrześcijaństwu w pld.-wsch. Europie. Jednak już w drugiej poł. III i na pocz. IV w. chrześcijaństwo osiągnęło wielkie sukcesy w państwie Bosporańskim, na Krymie, a nawet wśród samych Gotów.

W państwie Bosporańskim chrześcijaństwo stało się religią panującą za czasów Tortorsesa (277—308). W Chersonesie prowadzono misję chrześcijańską od czasów bardzo dawnych. Jednak napotykała ona na ostrą opozycję pogan. Z pocz. IV w., mimo surowego prześladowania, misja wzmożła się. Sześciu kolejnych biskupów, którzy stali na czele tej misji, poniosło śmierć męczeńską. Jednak w 325 r. św. Kapiton utwierdził chrześcijaństwo w Chersonesie. Biskupstwo chersoneskie znajdowało się pod opieką patriarchy jerozolimskiego, a następnie konstantynopolitańskiego. Później to biskupstwo uważano za autokefalne. Do rozprzestrzenienia chrześcijaństwa wśród Gotów i podwładnych im ludów przyczynili się najbardziej jeńcy-chrześcijanie, zwłaszcza z Kapadocji. Szczególnie znaczny postęp osiągnęło chrześcijaństwo

po wyprawie gockiej na Kapadocję w 267 r. Wówczas też prawdopodobnie powstały pierwsze biskupstwa ostrogockie. W 325 r. istniała już metropolia gocka. — W drugiej ćwierci IV w. rozpoczęli energiczną akcję misyjną wśród Wizygotów misjonarze prawowierni i półariańscy. Między 340—348 r. powstała ariańska diecezja wizygocka. Pierwszym jej biskupem był Ulfilas, tłumacz Pisma Św. na język gocki. Misja ta osiągnęła znaczne sukcesy. Przyjął wówczas chrzest nawet jeden z panujących gockich Frytygern. Nieco później utworzyła się wizygocka diecezja audeańska, założona przez samego herezjarchę Audeasza. Dalszemu rozprzestrzenieniu chrześcijaństwa wśród Gotów i podwładnych im ludów położyły kres dwukrotne surowe prześladowania chrześcijan przez Atanarycha (348, 369—372). Jednak wielka liczba męczenników (żywoty podają 370 imion), którzy ucierpieli w czasie tych prześladowań, świadczy o silnym utwierdzeniu się chrześcijaństwa na Ukrainie pod panowaniem gockim. Jeszcze większy cios zadały chrześcijaństwu burza huńska i wielka wędrówka ludów w ost. ćwierci IV w.

W dawniejszej nauce panował pogląd, że w czasie tych burzliwych wydarzeń znikły prawie bez śladu kultura „gocka” i chrześcijaństwo w pld.-wsch. Europie. Nowsza nauka wyjaśniła mylność tego poglądu i wykazała bezpośrednią łączność kultury gockiej z późniejszą kulturą pld.-wsch.-europejską. Nie znikły też wówczas chrześcijańskie ogniska pld.-wsch. Europy. Biskupstwa chersoneskie i bosporańskie a może i niektóre inne istniały bez przerwy, o czym świadczą wzmianki o udziale biskupów chersoneskiego i bosporańskiego w soborach ost. ćwierci IV, V i VI w. Przy samym końcu IV w. odnowiono biskupstwo Ostrogotów, zamieszkałych wówczas na póln. wschód od Dunaju. Równocześnie w tychże okolicach nawrócono na chrześcijaństwo jakieś plemię nomadów. — V w. był naogół okresem osłabienia łączności pld.-wsch. Europy z Bizancjum i zaniku misyj chrześcijańskich w tym kraju. Jednak już w czasach ces. Zenona (474—491), stosunki pld.-wsch. Europy z Bizancjum znacznie ożywiły się rozpoczęło się odrodzenie Chersonesu, a wraz z tym i odrodzenie chrześcijaństwa na póln. wybrzeżu M. Czarnego.

W VI w. w pld.-wsch. Europie zdobyło hegemonię plemię Antów (wedle zdania niektórych historyków — sło-

wiańskie, wedle innych — zesłowianizowane), które utworzyło obszerne państwo, podobne w swym ustroju i bycie do dawniejszych państw scytyjskiego i gockiego. Antowie, podobnie jak Goci, wyprawiali się często na ziemie bizantyńskie. W l. 527—602 napadali oni prawie co roku na prowincje bizantyńskie, dochodząc nieraz do samego Konstantynopola. Czasem jednak Antowie zawierali nie tylko pokój, lecz nawet i przymierze z Bizancjum. W każdymbądź razie Antowie stykali się stale z kulturą bizantyńską i podpadali jej wpływom. Przeniknięciu wpływów bizantyńskich i chrześcijańskich sprzyjały kolonie bizantyńskie na Krymie (Chersones, Horsuwity, Ałuszt, Pantikapea), odbudowane i ufortyfikowane za czasów Justyna i Justyniana. Rząd bizantyński otoczył wówczas specjalną pieczęłowitością Kościół w krymskich koloniach w Bizancjum. Zbudowano tam monumentalne cerkwie, rozwinęto energiczną działalność misjonarską, zreorganizowano wzgl. utworzono na nowo kilka diecezji. M. i. w r. 518 wysłano biskupa do Fanagorii (późn. Tmutorokania). Ok. 521 r. przyjął chrzest wódz „huńskiego” plemienia, które koczowało w pobliżu Bosporu, Grod, wyznaczony po chrzcie na bizantyńskiego namiestnika Bosporu. Jednak bezwzględna walka Groda z pogaństwem wywołała powstanie pogan, którzy pod dowództwem jego brata Mugela, zabili Groda. Wkrótce potem wojska bizantyńskie uśmierzyły pogan i ustanowiły bezpośrednią władzę Bizancjum nad Bosporem. W 547 r. Bizancjum utworzyło biskupstwo dla Gotów-Tetraksytów (na półn.-zach. Kubaniu) i zreorganizowało biskupstwo abasgijskie (na półn.-zach. Kaukazie). W drugiej poł. VI w. misjonarze bizantyńscy rozpoczęli szeroką misję wśród Chazarów krymskich, którzy ok. 575 r. tymczasowo opanowali Bospor.

W VII st. zainteresowanie Bizancjum sprawami płd.-wsch Europy osłabło. Jednak i w tym stuleciu w dalszym ciągu istniały arcybiskupstwa chersoneskie, bosporańskie, nikopsijskie i abasgijskie. W pierwszej poł. VII w. misjonarze bizantyńscy rozwinęli misję wśród Onogurów (nad M. Azowskim) i nawrócili na chrześcijaństwo chana Kuwrata. Pod koniec VII w. nawrócili oni plemię wsch.-huńskie na Kubaniu w pobliżu Bosporu. W ogóle w drugiej poł. VII w. utworzyły się warunki, sprzyjające rozwojowi chrześcijaństwa w płd.-wsch. Europie, dzięki powstaniu potężnego państwa chazar-

skiego i zaprowadzeniu przez niego spokoju w stepach pld.-wsch.-europejskich. Wpływy chrześcijańskie szły w tym czasie do pld.-wsch. Europy nie tylko z Bizancjum, lecz także z pñ. Kaukazu (por. gruziński żywot św. Aby).

Od poł. VIII w. zachował się spis biskupstw patriarchatu konstantynopolitańskiego (tzw. katalog de Boora), wedle którego w tym czasie, obok dawniejszych arcybiskupstw chersoneskiego, bosporańskiego, niskopsijskiego i abasgijskiego, istniała w tym czasie w pld.-wsch. Europie obszerna metropolia Gocka, obejmująca 8 diecezji. Były to diecezje: 1) doryjska (metropolitalna) na Krymie, ok. dzis. Mangupa; 2) fulska — wśród Chazarów krymskich, ok. Liwadii; 3) itylska — w stolicy Chazarii, przy ujściu Wołgi; 4) chwaliska — na pñ.-zach. wybrzeżu M. Kaspijskiego; 5) onogórska — nad M. Azowskim; 6) tarchijska — przy ujściu Tereka w pobliżu Semendera; 7) huńska — w pobliżu Bosporu; 8) tūmatarchijska — odnowiona czy też zreorganizowana diecezja fanagoryjska na półwyspie Tamańskim. Wiarygodność tych wiadomości wzbudziła jednak wątpliwości: niektórzy badacze odrzucili je w zupełności (Duchesne), inni uważali, że uwzględniają one niezrealizowany w całości projekt (Mošin); lecz ostatnio przeważa pogląd uznający je za wiarygodne (Bees, Dvorník). Różne źródła historyczne stwierdzają znaczne postępy chrześcijaństwa w tych czasach we wszystkich ośrodkach, w których, wedle spisu de Boora, istniały biskupstwa w poł. VIII w. Wśród Chazarów krymskich chrześcijaństwo rozprzestrzeniało się od VI w., a w VIII-IX w. było na Krymie wiele chrześcijan - Chazarów. Część Onogurów ochrzciła się już w pierwszej poł. VII w. W drugiej poł. VII w. chrześcijaństwo osiągnęło znaczne sukcesy wśród kubańskich „Hunnów“. Źródła wschodnie (m. i żywot św. Aby z poł. VIII w.) wskazują na istnienie znacznej ilości chrześcijan na chazarskim wybrzeżu M. Kaspijskiego, które utrzymywało ścisły kontakt z chrześcijańskim pld. Kaukazem. Na półwyspie Tamańskim, środkowej części dawnego państwa Bosporańskiego, oddawna istniał ośrodek chrześcijaństwa. Panowanie chazarskie mogło wówczas sprzyjać rozprzestrzenieniu chrześcijaństwa w tych ziemiach, aż do czasu przyjęcia judaizmu przez kahana i arystokrację chazarską ok. 740 r. Wobec tego wydaje się zupełnie możliwym i prawdopodobnym utworzenie w tym czasie obszernej metropolii gockiej.

Później jednak, w związku z postępami judaizmu w Chazarii, chrześcijaństwo i organizacja kościelna we wsch. części metropolii gockiej upadły, i z tej metropolii pozostały tylko poszczególne biskupstwa: doryjskie, fulskie, tūmatarchijskie i przez jakiś czas może niektóre inne. Metropolia gocka istniała niedługo. Powstała ona po r. 692 i upadła przed 755.

Na szczególną uwagę zasługują dzieje diecezji tūmatarchijskiej (tmutorokańskiej). Wedle podań o misji apost. Andrzeja, na jej terenie najwcześniej rozpoczęto głoszenie ewangelii. Później teren ten wchodził w skład arcybiskupstwa bosporańskiego. W VI w. było tu biskupstwo fanagoryjskie. Przy końcu VII czy też w pierwszej połowie VIII w., istniało tu biskupstwo tūmatarchijskie. Nie można stwierdzić, czy biskupstwo tūmatarchijskie stanowiło dalszy ciąg fanagoryjskiego, czy też to ostatnie znikło w czasie wojen i wędrówek różnych ludów na półwyspie Tamańskim; lecz w każdym razie chrześcijaństwo nie zanikało tam nigdy. Biskupstwo tmutorokańskie (tūmatarchijskie, matarchijskie) wspomina się dalej niejednokrotnie w VIII-XI w.: w aktach soboru konstantynopolańskiego 879 r., w jednej z dwóch redakcyj katalogu diecezji Leona Mądrego (901-907), w katalogach Jana Cemiscesa (969-976) i Aleksego Komnena (po 1084), w Pateriku pieczarskim (wzmianka o biskupie tmutorokańskim Mikołaju pod koniec XI w. itd.) Do tegoż biskupstwa należy prawdopodobnie odnieść wiadomość katalogu „Nova Tactica” Konstanstyna Porfirogenety (913-959) o metropolii „Rosia”.

Historycy, odrzucający wiadomości spisu do Boora, odnoszą założenie biskupstwa tmutorokańskiego do czasów patr. Focjusza, który utworzył diecezję ruską niedługo po wyprawie Rusi na Konstantynopol (860 r.) Jednak z opowiadania o tych wypadkach patr. Focjusza wynika, że była to Ruś „oddzielona (od Greków) licznymi krajami i plemionami, spławnymi rzekami i burzliwymi wirami wodnymi”. Określenie to zupełnie wyklucza zastosowanie tej wiadomości do Rusi tmutorokańskiej (wzmianka o wodnych burzliwych wirach wskazuje na Ruś kijowską).

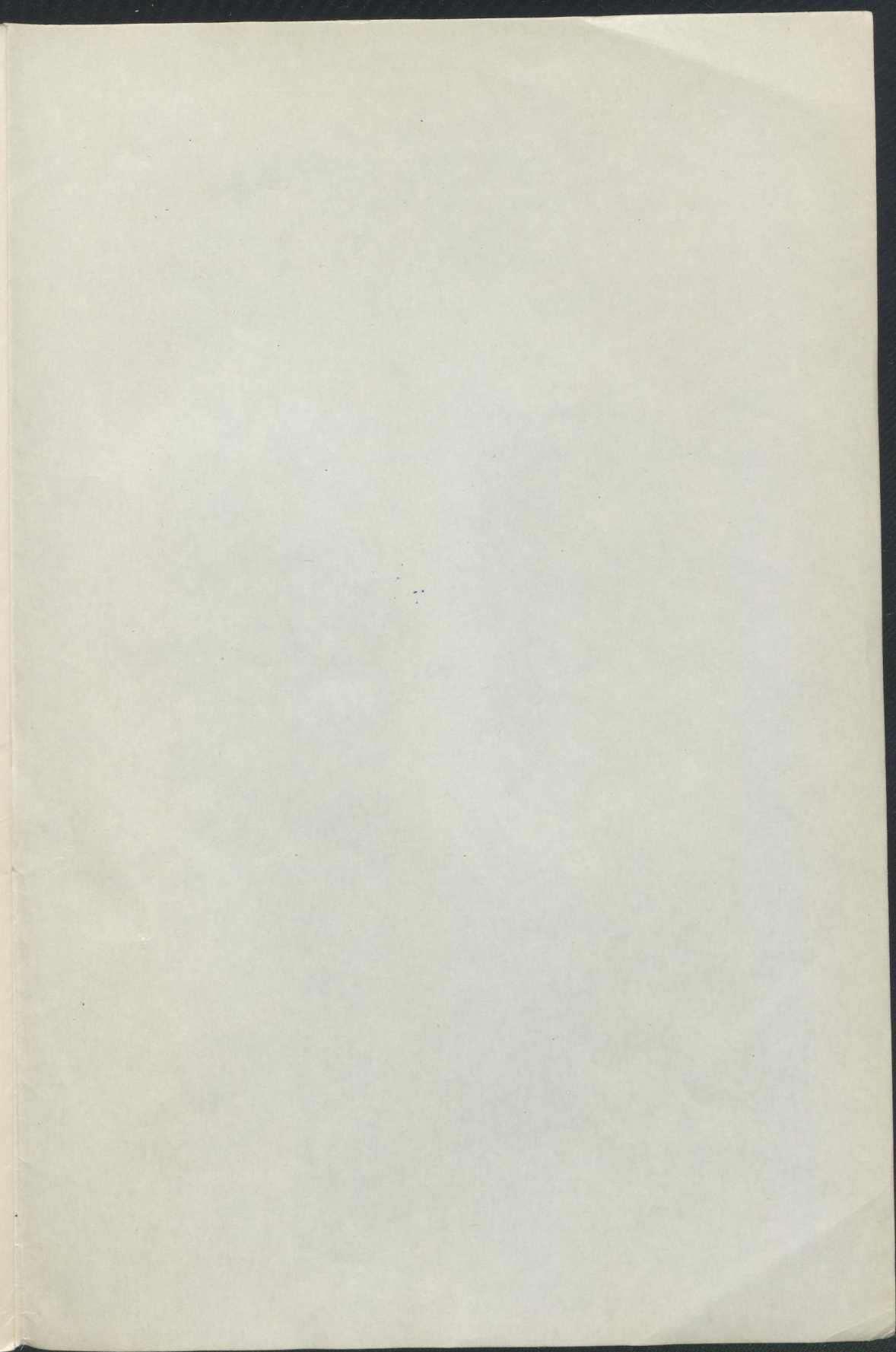
Z drugiej strony wiadomość ibn-Chordadbege o licznych chrześcijanach-kupcach ruskich w IX w., i wzmianka żywota św. Cyryla o ewangelii i psalterzu w języku ruskim (861) wyraźnie świadczą o znacznym postępie chrześcijaństwa na Rusi

w tych czasach i podtrzymują pogląd o prawdopodobnym istnieniu diecezji ruskiej w drugiej połowie VIII i w pierwszej połowie IX w. Lecz diecezja ruska mogła istnieć w tym czasie tylko na ziemi tmutorokańskiej, oddawna znajdującej się pod wpływami chrześcijańskimi.

Przegląd losów chrześcijaństwa w pld.-wsch. Europie w starożytności i we wczesnym średniowieczu wykazuje istnienie ciągłości i nierozrwalnej tradycji w dziejach chrześcijaństwa i organizacji kościelnej, podobnie jak i w historii kultury pld.-wsch.-europejskiej.

[Druk. Wankowa, Łódź]

w tych czasach i podziwiał pogląd na prawdy podobne
istniejące w świecie w latach VIII i w pierwszej
polowie IX w. Lecz - chociaż nie było w tym co-
ś tylko na temat historycznej, a nie na temat
moralnej i politycznej.

Przebieg ludzkości chrześcijaństwa w starożytności
w starożytności i we wczesnym średniowieczu, wyrażony
niektórych z nich w formie historycznej i politycznej
i organizacji państwa, podobał się i w starożytności
kultury państwa europejskiego.

13. III. 1939 *III*